प्र क र ण - ती न

संशोधन समस्येशी निगडीत साहित्याचे समालोचन

प्र क र ण ३ रे

संशोधनसमस्येशी निगडित साहित्याचे समालोचन

३·१ प्रास्ताविक

३·२ संशोधनसमस्येशी निगडीत साहित्याचे समालोचन

३·२·१ संशोधनसमस्येशी निगडित ग्रंथ व लेख स्वरूपातील प्रकाशित साहित्याचे समालोचन

३·२·२ संशोधनसमस्येशी निगडित असलेल्या संशोधित साहित्याचे समालोचन

३·३ समारोप

=0=0=0=0=0=

SHIVAJI UNIVERSITY LIBRARY

प्रकरण ३ रे

संशोधनसमस्येशी निगडित साहित्याचे समालोचन

३·१ प्रास्ताविक :

मागील प्रकरणामध्ये मूल्यांचा अर्थ , महत्व आणि त्यांचे अध्यापन इत्यादी बाबींचा थोडक्यात आढावा घेतला आहे·

प्रस्तुत प्रकरणात संशोधनसमस्येशी निगडित साहित्याचे समालोचन केलेले आहे·

संशोधन क्षेत्राची स्थूलमानाने निवड केल्यानंतर त्या क्षेत्रात कशाप्रकारे अन्वेषण झालेले आहे· त्यासाठी कोणती पध्दती अवलंबिण्यात आलेली आहे ? कोणती आधार सामग्री प्रयोगार्थ घेण्यात आलेली आहे ? कोणकोणते निष्कर्ष काढण्यात आलेले आहेत ? इत्यादी गोष्टींचा अभ्यास करणे उपयुक्त ठरते· अशा प्रकारचा अभ्यास संशोधकास संशोधनाची दिशा दाखविण्याचे महत्वपूर्ण कार्य करतो·

३·२ संशोधनसमस्येशी निगडित [redacted] साहित्याचे समालोचन :

संशोधन समस्येशी निगडित साहित्य दोन प्रकारचे आहे·

(१) ग्रंथ स्वरुपात प्रकाशित झालेले व माहितीवजा अथवा सैध्दांतिक स्वरुपात प्रकाशित झालेले साहित्य·

(२) संशोधन पदवीसाठी विद्यापीठांना सादर केलेले शोधप्रबंधाच्या स्वरुपातील साहित्य· यातील कांही प्रकाशित परंतु बरेचसे अप्रकाशित स्वरुपाचे असते·

प्रस्तुत प्रकरणात प्रथम ग्रंथ स्वरुपात वा लेख स्वरुपात प्रकाशित झालेल्या साहित्याचा थोडक्यात आढावा घेतलेला आहे·

३·२·१ संशोधनसमस्येशी निगडित ग्रंथ स्वरुपातील व लेख स्वरुपातील प्रकाशित साहित्याचे समालोचन :

श्री· महाराणी ताराबाई अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापूर या संस्थेच्या सुवर्ण महोत्सवी वर्षानिमित्त संस्थेच्या प्राचार्यांनी संपादन करुन प्रकाशित केलेला " मूल्यशिक्षण "[१] विशेषांक मूल्य शिक्षणाच्या संदर्भात महत्वाचा आहे· पाठयपुस्तकातील मूल्यांचा शोध घेवून ती विद्यार्थ्यांमध्ये कशी बिंबवावीत या साठी तयार केलेले सरावपाठ या विशेषांकामध्ये समाविष्ट केलेले आहेत· मूल्यशिक्षणाच्या दृष्टिकोणातून पाठनियोजन कसे करावे या बाबतही मार्गदर्शन या विशेषांकामध्ये केलेले आहे·

श्री· ल·नी· छापेकर यांचे " असे होतात संस्कार " [२] हे पुस्तक मूल्यशिक्षणाच्या संदर्भातील एक महत्वपूर्ण पुस्तक आहे· मूल्य संक्रमणासंदर्भात जाणीवपूर्वक व कर्तव्यदक्षतेने कार्य केलेल्या मुख्याध्यापकांने आपल्या अनुभवांचे कथन या पुस्तकामध्ये केलेले आहे· मूल्यसंक्रमण करत असतांना अध्यापकाने विद्यार्थ्यांच्या संदर्भात त्याचे व्यक्तिमत्वाची योग्य जडणघडण कशी करावी· त्यातील त्रुटी, त्यांच्या व्यक्तिमत्वाच्या सामाजिक प्रतिष्ठेला धक्का न लावता कशा नाहिशा कराव्यात, त्यासाठी पालकांचे सहकार्य लागत असल्यास ते कसे द्यावे १ पालकांचे कांही चुकत असल्यास त्यांनाही मार्गदर्शन कसे करावे याची आदर्श संहिता या अनुभव कथनाद्वारे मिळते· सदरचे अनुभव

हे प्रत्यक्ष कृतीतून आलेले असल्याने मूल्यशिक्षणासाठी हे पुस्तक शिक्षक, पालक, विद्यार्थी या सर्वांना उपयुक्त आहे.

प्रा. अ.स.जोशी यांच्या " नैतिक आध्यात्मिक शिक्षण : समस्यांची समस्या " [३] या ग्रंथामध्ये लेखकाने नैतिक व आध्यात्मिक शिक्षणाची सांगड आधुनिक शिक्षणाशी कशी घालावी याबाबत अत्यंत तर्कशुध्द , मुद्देसूद व सर्वांगिण विचार केलेला आहे. त्यामुळे या ग्रंथाद्वारे अतिप्राचीन काळापासून ते अर्वाचीन काळापर्यंत नैतिक शिक्षणाचा विकास कशारितीने होत गेला याचे सविस्तर अवलोकन करता येते.

प्रा. दि.ह. सहस्त्रबुध्दे यांचा " शिक्षणातून नैतिक मूल्यसंवर्धन " [४] हा ग्रंथ ही मूल्यशिक्षणाच्या संदर्भात अत्यंत उपयुक्त आहे. समाजजीवनातील दोषांचे विश्लेषण करुन नैतिक शिक्षणाद्वारे समाज दोषमुक्त कसा करता येईल याबाबतचा वेध त्यांनी या ग्रंथाद्वारे घेतलेला आहे. यासाठी मूल्यशिक्षणाच्या संदर्भात शिक्षकाची भूमिका कोणती असावी. दैनिक पाठांमधून मूल्य संवर्धन कसे करता येईल. मूल्यसंक्रमणाच्या संदर्भात विविध कोणत्या पध्दती वापरता येतील शालेय कार्यक्रम व त्याद्वारे मूल्य संक्रमण व संवर्धन तसेच याबाबत शाळेमध्ये कोणकोणते उपक्रम योजता येतील व त्यातून कोणती मूल्ये संक्रमित करता येतील या बाबतही विवेचन केलेले आहे. तसेच मूल्य संक्रमणाच्या मूल्यमापनाचाही विचार करुन मूल्यमापन कसे करावे. याबाबत मार्गदर्शन केलेले आहे. त्यामुळे मूल्यशिक्षण प्रभावी होण्यासाठी सदरचा ग्रंथ शिक्षकांसाठी व पालकांसाठी अत्यंत महत्वपूर्ण व उपयुक्त आहे.

डॉ. म.गो. देशपांडे यांनी " मनोरंजनातून संस्कार भाग १ ते ३ " [५] हया पुस्तिका किशोर, कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांसाठी अवांतर वाचनासाठी लिहिलेल्या आहेत. जगप्रसिध्द व्यक्तींच्या जीवनातील संस्कारांनी युक्त अशा घटनांचे वर्णन आपल्या रसाळ भाषेतून त्यांनी केलेले आहे. अवांतर वाचनासाठी हया पुस्तिका विद्यार्थी व अध्यापक यांच्यादृष्टिने अत्यंत महत्वपूर्ण

9589

आहेत· तसेच मूल्य शिक्षणाच्या दृष्टिनेही त्या अत्यंत उपयुक्त आहेत·

याच लेखकाने " मुलांचे तत्ववेत्तेभाग १ ते १४ "[६] मधून भिष्म, श्रीकृष्ण, शंकराचार्य , सॉक्रेटिस, प्लेटो, अरिस्टॉटल, लाओत्से, कन्फ्युसियस, येशूख्रिस्त, झरतुष्ट्र, महंमद पैगंबर, गौतमबुध्द, महावीर, गुरुनानक जे कृष्णमूर्ती या धर्मसंस्थापक, तत्ववेत्ते यांच्या जीवनचरित्राची ओळख छोटया छोटया पुस्तिके-द्वारे थोडक्यात करून दिलेली आहे· किशोरावस्थेतील मुलांसाठी छोटया गोष्टीरूप पुस्तिकेच्या स्वरूपामुळे या पुस्तिका अत्यंत उपयुक्त आहेत· सर्वधर्म समभाव निर्माण होण्याच्या दृष्टिने व मूल्य शिक्षणाच्यादृष्टिने या सारख्या पुस्तिका अत्यंत महत्वाच्या आहेत·

श्री·नाडकर्णी म·द· यांचे " शिक्षणाच्या वास्तव दिशा "[७] हया ग्रंथामध्ये महाविद्यालयीन पातळीवर मूल्यशिक्षणाच्या संदर्भात कोणकोणत्या उपक्रमांचे आयोजन करावे ? कसे करावे ? या विषयी लेखकाचे अनुभव कथन आहे· लेखकाने आपल्या महाविद्यालयात उपक्रमांमधून राखलेले सातत्य व त्या मागील त्याची निष्ठा निश्चितच प्रशंसनिय व अनुकरणशील आहे·

प्रा· रा·तु·भगत यांनी संपादित केलेले"आजच्या शिक्षणातील विचार प्रवाह"[८] हा ग्रंथ देखिल मान्यवरांचे " मूल्यशिक्षण विषयक विचार " जाणून घेण्यास उपयुक्त आहे· " शिक्षण : स्वभाव सुधारण्याचे ज्ञान " या डॉ·ग·श्री· खेर यांच्या लेखातून व्यक्तीच्या वाणी आणि कृती याद्वारे सदाचार व्यक्त व्हावा आणि व्यक्ती सदाचारी बनून तिचे आणि पर्यायाने संपूर्ण समाजाचे जीवन मंगलमय व्हावे या संदर्भात विचार त्यांनी मांडलेले आहेत· श्री·वि·वि· चिपळूणकरांचा " शिक्षणाचे पंचप्राण " हया लेखाद्वारे " यशाने यश मिळवू या, विश्वासाने विश्वास वाढवू या, संपर्कातून संपर्क वाढवू या, प्रेमाने प्रेम वाढवू या, स्वयंमूल्यमापनातून स्वयंविकासाप्रत जाऊ या·" हया शिक्षणपंचसूत्रीचे विश्लेषण करणारा आहे· "शिक्षण आणि संस्कार" हा श्री·यदुनाथ थत्ते यांचा

लेख संस्कारस्वरुप समजून घेण्यासाठी अत्यंत महत्वपूर्ण आहे. " नैतिक शिक्षण " हा श्री.गो.के.भानगावकर यांचा लेख ही विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वाची जडण-घडण होत असतांना योग्य त्या अभिवृत्ती विद्यार्थ्यांमध्ये कशा जोपासाव्यात या संदर्भात मार्गदर्शन करणारा आहे. " आचार्य कुल : एक शाश्वत शैक्षणिक विचार " हा श्री.प्र.द. पुराणिक यांचा लेखा विनोबाजींच्या " आचार्यकुल " कल्पनेचे अधिक स्पष्टीकरण करणारा आहे.

डॉ. रा.भा. देवस्थळी यांचे " विद्यार्थी मित्रांनो "[९] हा ग्रंथ त्यांनी शिक्षणशास्त्र विषयातील विविध विषयावर दिलेल्या भाषणांचे संकलन आहे. या ग्रंथातील " मूल्यांचे मानवी जीवनातील स्थान " हे भाषण मूल्य शिक्षणाची आवश्यक गरज जशी लक्षात आणून देते तसेच मानवी जीवनातील मूल्यांचे महत्वाचे स्थान स्पष्ट करते. मूल्यस्वरुपाबद्दलची भूमिका स्पष्ट होण्याच्या दृष्टीने हे भाषण अत्यंत उपयुक्त आहे.

विविध शिक्षण आयोग आणि शिक्षण मंडळ यांनी नैतिक शिक्षण, मूल्य शिक्षणाच्या संदर्भात केलेल्या शिफारशींचा आढावा घेऊन एन.सी.ई.आर. टी. नवी दिल्ली या संस्थेने " Documents on social, Moral and Spiritual Values in Education (1979)[10] या पुस्तिकेमध्ये १८५४ ते १९६४ पर्यंत जे निरनिराळे दस्तऐवज झाले, शैक्षणिक समित्या शासनाने नेमल्या त्यानी मूल्यशिक्षणा विषयी ज्या निरनिराळ्या शिफारशी केल्या त्या दिलेल्या आहेत. तसेच त्यांनी शिक्षणाद्वारे विद्यार्थ्यांवर कोणती मूल्ये बिंबवली पाहिजेत त्या मूल्यांची यादी या पुस्तिकेमध्ये दिलेली आहे. त्यानी अशी एकूण ८४ मूल्यांच्या नावाची यादी दिलेली आहे. मूल्यशिक्षण प्रभावी होण्यासाठी सदरची पुस्तिका अत्यंत उपयुक्त आहे.

विद्यापीठ अनुदान मंडळ पुरस्कृत डेहराडून येथील डी.ए.व्ही.कॉलेज मध्ये १ जून,१९८८ ते २८ जून,१९८८ या कालावधीत महाविद्यालयीन व विद्यापीठीय पातळीवर मूल्यशिक्षण अध्यापन पद्धती व तंत्र या संदर्भात कृतिसत्र घेण्यात आले या

कृतिसत्रामध्ये मूल्यशिक्षणाच्या संदर्भात वाचले गेलेले पुढील शोधनिबंध यादृष्टीने महत्वाचे आहेत.[११]

1. Dewasthalee, R. B. :

   1 : Exitential significance of value system in human life.

   2 : The contain of value education in a pluralistic society.

2. Kulshrestha, S.P. :

   1 : Values through ages.

   2 : Value clarification strategies.

   3.: Philosophical, Psychological and Sociological concept of values.

3. Atrey, J. P. :

   1 : Values and their Educational Significance.

4. Rahinwala, D. N. :

   1 : Traditional method of teaching of values.

   Ahaluwalia, S.P.

   1 : Inculcating values among students, Teachers,: Some suggestions.

   Sing Ajit : Inculcating values - Search for strategies.

Paper presented in the All India Workshop on method and Technology of teaching values at college and University level at D. A. V. (P.G.) College Deharadun June 1st to 28th 1988.

वरील सर्व ग्रंथांचे व मूल्यांच्या संदर्भात प्रकाशित झालेल्या लेखांचे समालोचन केले असता इयत्ता १ ली ते ४ थी च्या मराठीच्या पाठयपुस्तकांतून प्रतिबिंबित झालेल्या मूल्यांचे विद्यार्थ्यांमध्ये संक्रमण कसे करावयाचे १ त्याचे मार्ग, अडचणी या संदर्भात अद्यापि संशोधन झालेले नाही· सबब प्रस्तुत संशोधनासाठी निवडलेला हा विषय मूलगामी आणि नवीन असा आहे·

१·२·२ संशोधनसमस्येशी निगडित असलेल्या संशोधित साहित्याचे समालोचन :

वरील परिच्छेदातून ग्रंथ रुपाने तसेच लेख रुपाने प्रकाशित झालेल्या साहित्याचे समालोचन केले पुढील परिच्छेदातून संशोधनसमस्येशी संबंधित असलेल्या संशोधित साहित्याचे समालोचन केलेले आहे·

प्रस्तुत विषयाशी संबंधित संशोधनात्मक साहित्याचा शोध घेण्यासाठी संशोधकाने पुढील ग्रंथांचे अवलोकन केले·

(१) दि थर्ड इंडियन इयर बुक ऑफ एज्युकेशनल रिसर्च, एन·सी·ई·आर·टी·, न्यू दिल्ली, १९६९·

(२) दि सर्व्हे ऑफ रिसर्च इन एज्युकेशन, संपादक - एम·बी·बूच, सेंटर ऑफ ॲडव्हान्स स्टडी इन एज्युकेशन, दि एम·एस्·युनिव्हर्सिटी, बरोडा, १९८४·

(३) एज्युकेशनल इनव्हेस्टीगेशन इन इंडियन युनिव्हर्सिटीज (१९३९-१९६१) एन·सी·ई·आर·टी· न्यू दिल्ली, १९६३·

(४) एज्युकेशनल इनव्हेस्टीगेशन इन युनव्हर्सिटीज इन महाराष्ट्र (१९३९ - १९७०) स्टेट इन्स्टीटयूट ऑफ पुणे ३०·

(५) दि सेकंड सर्व्हे ऑफ रिसर्च इन एज्युकेशन (१९७२-१९७८) संपादक डॉ· एम्·बी·बुच , सोसायटी फॉर एज्युकेशनल रिसर्च ~~इन दि युनिव्हर्सिटीज~~ ॲंड डेव्हलपमेंट बरोडा १९७९·

(६) एज्युकेशनल रिसर्च इन दि युनिव्हर्सिटीज ऑफ बॉम्बे,
संपादिका डॉ.(सौ.) प्रतिभा देव, डीपार्टमेंट ऑफ एज्युकेशन,
युनिव्हर्सिटी ऑफ बॉम्बे, १९८१.

(७) भाषा व साहित्य : संशोधन (आवृत्ती १९८१)
संपादक डॉ.वसंत स. जोशी महाराष्ट्र साहित्य परिषद, पुणे ३०.

(८) एज्युकेशनल रिसर्च इन युनिव्हर्सिटीज इन महाराष्ट्र प्लॅटिनम ज्युबिली
इय व्हॅल्यूम. संपादक डॉ.एन.के.पाटोळे , एस.टी.कॉलेज,मुंबई-१९८३.

(९) थर्ड सर्व्हे ऑफ रिसर्च इन एज्युकेशन (१९७८-१९८३)
संपादक डॉ.एम्.बी.बुच, नॅशनल कौंसिल ऑफ एज्युकेशन रिसर्च अँन्ड
ट्रेनिंग १९८६ .

(१०) अॅबस्ट्रॅक्टस् ऑफ डॉक्टरल रिसर्च, इन एज्युकेशन
संपादक : डॉ.एस.बी. पांडे, डॉ.एम्.बी.कुंडले.
(नागपूर ÷ सेक्रेटरी शिक्षण समीक्षा मंडळ, १९८७).

वरील ग्रंथाव्यतिरिक्त महाराष्ट्र राज्य संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांच्यावतीने प्रसिध्द होणारे रिसर्च बुलेटिन " या त्रैमासिकाचे सर्व अंक त्याचप्रमाणे असोसिएशन ऑफ इंडियन युनिव्हर्सिटीज नवी दिल्ली यांच्यावतीने प्रकाशित होणा-या " युनिव्हर्सिटी न्यूज " या साप्ताहिकातील " थिसीस ऑफ द ग्रंथ " या सदराखाली प्रसिध्द होणा-या विद्यापीठांनी स्वीकृत केलेल्या प्रबंधांची नावे चाळली.

वरील ग्रंथाचे काळजीपूर्वक अवलोकन करुन प्रस्तुत संशोधनाशी संबंधित जे संशोधन झालेले आहे त्याचा आढावा पुढील परिच्छेदातून घेतलेला आहे.

Ehsanul Haq (1973)[12] यानी भारतीय राज्यघटनेत नोंद झालेली आधुनिक राजकीय मूल्ये आणि शाळेतील क्रमिक पुस्तकातील पाठ्यांशामधून बिंबवि-

ण्याची मूल्ये यांच्या संबंधाचा अभ्यास केलेला आहे. यासाठी त्यांनी दिल्लीतील शाळांमधील विशेषत: हिंदी, इंग्लीश, इतिहास ,नागरिकशास्त्र या क्रमिक पुस्तकांच्या पाठयांशाचे वर्गीकरण विश्लेषण केलेले आहे. त्यांना मिळालेले निष्कर्ष पुढील प्रमाणे.

क्रमिक पुस्तकातील मूल्यांचे सादरीकरणामध्ये विशिष्ठ असा साचा (पॅटर्न) किंवा सातत्य राखले गेलेले नाही.

मूल्यांचे स्वरुप आणि विद्यार्थ्यांची मानसिक क्षमता यांच्या मधील संबंध योग्य नाहीत.

विद्यार्थ्यांच्या वर्गामध्ये समान वयोगटाच्या व मानसिक पातळीच्या बाबतीत सारखेपणा राखला गेलेला नाही.

प्राथमिक स्तरावरील भाषेची पुस्तके काही अंशी मूल्ये संक्रमित करण्यास उपयुक्त ठरतील असे वाटते. पण ९ वी , १० वी व ११ वी ची क्रमिक पुस्तके पूर्णांशाने वाङ्मयीन दृष्टिकोनातून लिहिली गेलेली आहेत.

ज्या पुस्तकांतून राजकीय मूल्ये संक्रमित करावयाची अशी आपण अपेक्षा करतो त्या नागरिकशास्त्राच्या पुस्तकातूनही मूल्यासंदर्भात जाणीवपूर्वक व सातत्यपूर्ण प्रयत्न केले गेलेले नाहीत.

मानसिक क्षमतेच्या तत्त्वांनुसार १ ली ते ११ वीच्या निरनिराळया क्रमिक पुस्तकातून निरनिराळया राजकीय मूल्यावर अधिक भर दिला गेलेला नाही.

शिक्षणाच्या समाजशास्त्राचा क्षेत्रिय अभ्यास करीत असतांना श्री. गोरे यांनी (१९७०) जे संशोधन केले.[१३] त्याचे पुढील प्रमाणे निष्कर्ष आहेत.

राष्ट्रीय संस्कृतीची प्रतिके म्हणून आपण क्रमिक पुस्तकांकडे पाहू शकतो. इतर कोणत्याही साधनापेक्षा राष्ट्रीय उद्दिष्टे व मूल्ये रुजविण्यासाठी क्रमिक पुस्तके ही महत्वाची साधने आहेत. भारतातील सामाजिक तत्वप्रणालीमध्ये जर

उदारमतवादी लोकशाही व शास्त्रीय तंत्रज्ञान ही जर मूल्यांची महत्वाची उगमस्तोत्रे गृहित धरली तर शिक्षणपद्दतीनेही आपल्या कृतीतून आणि पद्दतीतून त्यांचा वापर केला पाहिजे. जर आपल्या कृतीमधून आणि पद्दतीतून इहवादी आणि बुद्दिनिष्ठ लोकशाही समाज अपेक्षिला असेल तर बुद्दिनिष्ठ इहवाद व समता यांना शिक्षण प्रक्रियेत योग्य स्थान मिळाले पाहिजे. त्यांना क्रमिक पुस्तकातून व अवांतर वाचनासाठी असलेल्या पुस्तकातून योग्य स्थान दिले गेले पाहिजे.

Keasey ने (१९७१) [१४] असा निष्कर्ष काढला की, सामाजिक कार्यामधील सहभाग हा व्यक्तीच्या नैतिक विकासाचा परिपाक आहे. जितका नैतिक विकास अधिक असेल तितक्याच अधिक प्रमाणात त्या व्यक्तीचा सामाजिक कार्यामद्ये अधिक सहभाग असेल.

प्रा.यु.एस.चौधरी व प्रा.बी.ए.शर्मा यांनी इंदोर विद्यापीठामद्ये १९७४ शोधप्रबंध सादर केला. त्यांनी एन.सी.ई.आर.टी. ने तयार केलेली राष्ट्रीय पातळीवरील इयत्ता १ ते ८ ची हिंदी विषयाची क्रमिक पुस्तके व मद्यप्रदेश क्रमिकपुस्तक मंडळाने तयार केलेली १ ली ते ८ वी ची हिंदी पुस्तके याचा या पुस्तकांतून प्रतिबिंबित होणा-या मूल्यांच्या संदर्भात तुलनात्मक अभ्यास केलेला आहे. हे संशोधन त्यांनी एम्.एड्. पदवीसाठी सादर केले.[१५] संशोधनातून त्यांना मिळालेले निष्कर्ष पुढील प्रमाणे आहेत.

एन्.सी.ई.आर.टी.च्या क्रमिक पुस्तकांतून " शौर्य " आणि "साहस" या मूल्यांवर अधिक भर दिलेला आहे.

मद्यप्रदेश क्रमिकपुस्तक मंडळाच्या क्रमिक पुस्तकांमद्ये "देशप्रेम" या मूल्यावर अधिक भर देण्यात आलेला आहे.

एन.सी.ई.आर.टी. व मद्यप्रदेश क्रमिक पुस्तक मंडळ यांच्या क्रमिक पुस्तकां[redacted]मधून मूल्यांच्या सादरीकरणामद्ये बरेच साम्य असले तरी एन.सी.ई.आर.

टी·च्या क्रमिक पुस्तकांमधून त्याग, परमेश्वरावरील श्रध्दा, आज्ञाधारकपणा या मूल्यांवर कमी भर दिलेला दिसून येतो· तर मध्यप्रदेश क्रमिक पुस्तक मंडळाच्या पुस्तकांमध्ये सहकार्य व Compassion या मूल्यांवर कमी भर दिलेला आढळून येतो·

मध्यप्रदेशाच्या राष्ट्रीय (Nationalized) इयत्ता १ ली ते ८वी च्या हिंदी क्रमिक पुस्तकांचे मूल्याच्या दृष्टिकोनातून मूल्यमापन प्रा·यु·एस· चौधरी यांनी केलेले आहे· हे संशोधन त्यांनी इंदोर विद्यापीठामध्ये"वाचस्पती" (पी·एच्·डी·) साठी १९७५ मध्ये सादर केले·[१६] सदर संशोधनातून पुढीलप्रमाणे निष्कर्ष मिळालेले आहेत·

" देशभक्ती " या मूल्याला क्रमिक पुस्तकामध्ये अधिक महत्व दिलेले असून " शास्त्रीय दृष्टिकोनाला " अल्पमहत्व दिलेले आहे·

Industry(उद्यम), Compassion (भरपाई) धैर्य आणि प्रेम या मूल्यांना इयत्ता १ ली ते ४ थी च्या क्रमिकपुस्तकातून जास्त महत्व दिलेले असून ५ वी ते ८ वी च्या क्रमिक पुस्तकातून प्रेम, Compassion धैर्य आणि समानता यांना अधिक महत्व दिलेले आहे·

इयत्ता १ ली ते ४ थी च्या क्रमिक पुस्तकातून समानता, सत्य humbleness, अहिंसा, त्याग आणि स्वातंत्र्य यांना सारखे महत्व दिलेले आहे· तर ५ वी ते ८ वी च्या क्रमिकपुस्तकांतून सहकार्य humbleness त्याग निधर्मीपणा, आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य यांना सर्वसाधारण सारखे महत्व दिलेले आहे·

इयत्ता १ ली ते ५ वी च्या क्रमिक पुस्तकातून आरोग्य,शास्त्रीय - दृष्टिकोन, निधर्मीपणा, न्याय, आंतरराष्ट्रीय सामजस्य व साधीराहणी यांना अल्पमहत्व दिलेले आहे·

५ वी ते ८ वी च्या क्रमिकपुस्तकातून शास्त्रीय दृष्टिकोन, न्याय,

साधीराहणी, अहिंसा, कर्तव्यजाणीव यांना अल्प महत्व दिलेले आहे.

पाठ्यपुस्तकातील मूल्यांच्या सादरीकरणामध्ये विशिष्ट असा साचा किंवा सातत्य नाही.

Yeager (1979), यांनी आपल्या संशोधनात Kohlberg च्या सिध्दांताचा उपयोग केला. यामध्ये वर्गाध्यापनाच्या पध्दती व त्या विषयीच्या आडाख्यांचा प्रामुख्याने समावेश आहे. [१७]

Rise (1981) यांनी "विशिष्ट शैक्षणिक अभ्यासक्रमाचा नैतिक विकास साधण्याच्या दृष्टिने कसा उपयोग करता येईल " या उद्देशाने संशोधन केलेले आहे. [१८]

Garrod (1982) यांनी केलेल्या संशोधनामध्ये उच्चमाध्यमिक पातळीवरील इंग्रजीचा अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांमधील नैतिक विकास घडवून आणण्यास कितपत साहयभूत होईल याचा उहापोह केलेला आहे. [१९]

Harvey Patrica Lawson (1983) ने विविध उपक्रमातील विद्यार्थ्यांचा प्रत्यक्ष सहभाग आणि त्या उपक्रमांबद्दल त्याचे विचार यांची त्याच्या नैतिक विकासाशी सांगडघालण्याचा प्रयत्नकरून कांही निष्कर्ष काढलेले आहेत. [२०]

Bailey (1985) यांनी प्राथमिक शिक्षकांची वर्गाध्यापनाच्या वेळेची सहनशिलता (विशेषत: गैरवर्तणूक करणा-या मुलांना अध्यापन करतांना) आणि अशा विद्यार्थ्यांच्या नैतिक विकासासंबंधी संबंधित शिक्षकांचे अंदाज याचा विचार केलेला आहे. [२१] याबाबत त्यांनी असा निष्कर्ष काढला की, सहनशिलतेची पातळी आणि स्वरुप हे त्या त्या वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या नैतिक विकासाच्या पातळीवर अवलंबून असते.

प्रा.एन.एन.सावंत श्रीरामपूर यांनी एम्.फिल्.पदवीसाठी शोधप्रबंध सादर केला त्यामध्ये त्यांनी इयत्ता १ ली ते ४ थीच्या भाषा, इतिहास व

भूगोल या पाठ्यपुस्तकात प्रतिबिंबित झालेल्या मूल्यांचा चिकित्सक अभ्यास केला व या वयोगटाच्या विद्यार्थ्यांवर कोणती मूल्ये बिंबवावीत या संबंधी शिफारशी केलेल्या आहेत.[२२]

प्रस्तुत संशोधनाची उद्दिष्टे :

(१) इयत्ता १ ते ४ च्या भाषा, इतिहास व भूगोल या पाठ्यपुस्तकांचा चिकित्सक अभ्यास करणे आणि या पाठ्यपुस्तकात प्रतिबिंबित झालेल्या मूल्यांचा शोध घेणे.

(२) इयत्ता १ ली ते ४ थी या वयोगटाच्या विद्यार्थ्यांवर कोणती मूल्ये बिंबवावीत या बाबत संबंधीत वर्गांना शिकविणा-या अध्यापकांच्या मतांचा शोध घेणे.

(३) इयत्ता १ ली ते ४ थी मधील वयोगटाच्या विद्यार्थ्यांवर कोणती मूल्ये बिंबवावित या संबंधी शिफारशी करणे.

कार्यपद्धती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब करुन संबंधीत संशोधनाची साधनसामग्री गोळा करण्यासाठी प्रश्नावली व मुलाखती या साधनांचा अवलंब केला आहे.

प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष :

(१) प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकात विविध पाठातील विषयात संस्काराच्यादृष्टिने विविधता आढळते.

(२) धर्माचा व मूल्यांचा निकटचा संबंध आढळून येतो.

(३) पाठ्यपुस्तकातील पाठ्यांश राष्ट्रीय व भावनात्मक ऐक्याला बाधक ठरणार नाही.

(४) मूल्ये परिणामकारक बिंबवण्यासाठी अभ्यासक्रमात बदल करण्याची आवश्यकता वाटते·

(५) इयत्ता १ ली ते ४ थी च्या भाषा विषयाच्या पाठयपुस्तकाद्वारे सत्य , समता, बंधुभाव, सहकार्य, एकता, प्रेमभाव ऐक्य आदी चिरंतन मूल्ये बिंबवण्याचा प्रयत्न झालेला आहे·

(६) इयत्ता ४ थी च्या इतिहासाच्या पाठयपुस्तकातून स्फुर्ती व प्रेरणा मिळतेच त्याशिवाय शिवरायांची मातृभक्ती , पितृभक्ती, राष्ट्रभक्ती, मित्रप्रेम व धर्मनिष्ठा इत्यादी मूल्ये बिंबवण्याचा प्रयत्न चांगला केलेला आहे·

(७) प्रस्तुत पाठयपुस्तके अहिंसावादी दृष्टिकोन निर्माण करत नाहीत व भ्रष्टाचाराचा उच्छेद करण्यासाठी झुंजण्याची प्रेरणा देत नाहीत·

(८) प्रत्यक्ष कृती किंवा वर्तन केल्याशिवाय मनावर मूल्ये बिंबवली जावू शकत नाहीत· इतिहास, भूगोल या पाठयपुस्तकात प्रत्यक्ष कृती करण्यास फारशी संधी उपलब्ध झालेली दिसत नाही·

(९) भाषा, इतिहास व भूगोल या पाठयपुस्तकात लोकशाही एक जीवन - पध्दती ही वृत्ती वृध्दिंगत होईल अशी संधी प्राप्त झालेली नाही·

(१०) श्रमसंस्कार रुजविण्यासाठी श्रमनिष्ठा व श्रमप्रतिष्ठा ही मूल्ये वृध्दिंगत होण्यासाठी कांही सुधारणा होणे गरजेचे आहे·

३·३ समारोप :

संशोधनाशी संबंधित संशोधित साहित्याचा आढावा घेतल्यानंतर आणखी एक गोष्ट स्पष्ट होते की, अद्यापि प्राथमिक स्तरावरील इयत्ता १ ते ४ थीच्या मराठीच्या पाठयपुस्तकांतून प्रतिबिंबित होणा-या मूल्यांच्या संक्रमणाच्यासंदर्भात स्वतंत्रपणे संशोधन झालेले नाही· म्हणूनच प्रस्तुत संशोधन हे मूलगामी आणि नवीन ठरते·

संशोधन समस्येशी संबंधित प्रकाशित, अप्रकाशित आणि संशोधित साहित्याच्या समालोचनानंतर पुढील प्रकरण क्रमांक ४ मध्ये प्राथमिक स्तरावरील इयत्ता १ ते ४ थी च्या मराठीच्या पाठयपुस्तकातील पाठांमधून प्रतिबिंबित होणा-या मूल्यांचे वर्गीकरण व विश्लेषण केलेले आहे•

=0=0=0=0=0=

संदर्भ :

१. पाटील, लीला, : " मूल्यशिक्षण "
(कोल्हापूर- प्राचार्य श्री.महाराणी ताराबाई अध्यापक महाविद्यालय,सुवर्ण महोत्सवी विशेषांक,) १९८४.

२. छापेकर, ल.नी. : " असे होतात संस्कार ",
(नागपूर - मंगल प्रकाशन), १९८१.

३. जोशी, अ.स. : " नैतिक अध्यात्मिक शिक्षण : समस्यांची समस्या "
(औरंगाबाद - परिमल प्रकाशन),पुनर्मुद्रण फेब्रुवारी,८९.

४. सहस्त्रबुध्दे,दि.ह. : " शिक्षणातून नैतिक मूल्यसंवर्धन "
(पुणे - साधना प्रकाशन), १९८४.

५. देशपांडे, म.गो. : " मनोरंजनातून संस्कार भाग १ ते ३ "
(कोल्हापूर - सन्मित्र प्रकाशन), १९८७.

६. देशपांडे, म.गो. : " मुलांचे तत्ववेत्ते भाग १ ते १४ "
(कोल्हापूर - सन्मित्र प्रकाशन), १९८७.

७. नाडकर्णी,म.द. : " शिक्षणाच्या वास्तव दिशा "
(मुंबई-२८ : ललित नाटय प्रकाशन), १९८७

८. भगत, रा.तु. : " आजच्या शिक्षणातील विचार प्रवाह "
(कोल्हापूर : चैतन्य प्रकाशन) १९८२.

९. देवस्थळी, रा.भा. : " विद्यार्थी मित्रांनो "

(कोल्हापूर - सन्मित्र प्रकाशन) १९८९.

10. Goyal B.R. : Documents on Social Moral and Spiritual Values in Education.
(New Delhi : N.C.E.R.T.), 1979.

11. Paper presented in the All India Workshop on method and Technology of teaching values at college and university level at D.A.V. (P.G.) College Deharadun. June 1 to 28, 1988.

12. Aaq, Ehsqnul : Educational and Political Modernization : An analysis of school text books in Delhi, NIE, Journal, May 1973, 7(5) 19-25.

13. Gore, M.S. Et. al : field studies in the sociology of Education, New Delhi : N.C.E.R.T. 1970.

14. Keasey, C.M. : Experimentally induced change in moral opinions and reasoning', Journal of personality and Social Psychology, 20, 30-38, 1973.

15. Choudhari, U. S. and Sharma B. N. : Comparative study of values Reflected in National and state level Hindi Text Books, M. Ed Dissertation, Indore : University of Indore, 1974.

16. Choudhari, U. S. : An Evaluation of Nationalized Hindi Text Books of Madhya Pradesh, Ph. D. Thesis, Indore : University of Indore, 1975.

17. Yeager Barbara, Devonnaa, Virginia Poliytechnic Institute and state University, : Moral Development and Children's Literature, Abstract International Vol. 44, 1984.

18. Rise, Steven, I, : Harvard University 'An empirical study of an Educational Intervention Curriculum and its facilitative effect upon moral development, Abstract International, Vol. 44. 1989.

19. Garrod, Andrew Carruthers, Ed. D. Harward University; 'A Developmental approch to the teaching of Literature, A Context for moral and Ego growth in Adoleseents Dessertation Abstract International Vol 45, 1984.

20. Harvey, Patrica Lawson Ph.D University of Maryland : Moral Development and Residence Hall Vantaliam. Dissertation Abstract International, Vol. 44, 1984.

21. Bailey, Deborah Ann, Ph. D. University of Missouri Columbia,: The Relationship between Stages of moral Judgement and Elementary Class room teachers perceptions of distrurbing behaviour", Dessertation Abstract International, Vol.46, 1986.

22. Savant, M. N. : Bharatiy Shikshan,
(Bombay : Editor, Bharatiy Shikshan) Monthly)
Vol. No. 5, July 89. P. 269.

-x-x-x-x-